

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Goederenverwerving van het Duitse huis te Utrecht, 1218-1536

Duijl, J.J. van

Citation

Duijl, J. J. van. (2022, October 27). *Goederenverwerving van het Duitse huis te Utrecht, 1218-1536*. *Middeleeuwse studies en bronnen*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3484321>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3484321>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Goederenverwerving van het Duitse Huis te Utrecht 1218-1536

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van de Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht.

Middeleeuwse Studies en Bronnen 183

Bijdragen tot de Geschiedenis van de Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht 9

Afbeelding omslag: Pentekening van het stadsaanzicht van Utrecht in het Diarium van Aernout van Buchel (1565-1641). Bron: Universiteitsbibliotheek Utrecht: Hs.798-2, fol. 10v.

© 2022 Jeremia Jerre van Duijl

Uitgeverij Verloren bv

Torenlaan 25

1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Dit proefschrift heeft geen eigen ISBN. Het ISBN van de handelsuitgave is 9789464550177.

Omslagontwerp: Rombus/Tanja Stropsma, Hilversum

Opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Goederenverwerving van het Duitse Huis te Utrecht 1218-1536

Proefschrift

ter verkrijging van
de graad van doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van rector magnificus prof.dr.ir. H. Bijl,
volgens besluit van het college voor promoties
te verdedigen op donderdag 27 oktober 2022
klokke 15:00 uur
door
JEREMIA JERRE VAN DUIJL

Promotores:

prof.dr. J.A. Mol

prof.dr. P.C.M. Hoppenbrouwers

Promotiecommissie:

prof.dr. H. Houben (Università del Salento)

prof.dr. B.J.P. van Bavel (Universiteit Utrecht)

dr. C.V. Weeda

dr. R. Stein

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	9
Inleiding	14
Goederenbezit en de grondbeginselen van de Duitse Orde	14
Ontstaansgeschiedenis van de Duitse Orde	15
Theoretisch kader en vraagstelling	18
Bronnen en onderzoeksaanpak	27
 I DE FUNDAMENTELE JAREN: 1218-1256	 31
1 De stichting van het Duitse Huis te Utrecht	33
1.1 Inleiding	33
1.2 De komst van de Duitse Orde naar de Nederlanden tijdens de 5e kruistocht	35
<i>Groei van de Duitse Orde onder hoogmeester Hermann von Salza</i>	35
<i>Pacificering door kruistochtprediking in de Nederlanden</i>	38
<i>Nederlanders tijdens het beleg van Damiate</i>	41
<i>Schenkingen aan de Duitse Orde door Nederlandse kruisvaarders</i>	43
1.3 De stichting van het Duitse Huis te Utrecht	50
<i>Grensheer Sweder van Dingden en de Stichtse ministerialiteit</i>	50
<i>Stichtse strijders te Damiate en de Duitse Orde</i>	54
<i>Sweder II en de Slag bij Ane</i>	57
<i>Goederencollecte voor de stichting van een commanderij van de Duitse Orde in Utrecht</i>	61
<i>Het Duitse Huis en een ruimtelijke herindeling van Utrecht</i>	71
 2 Onder de vleugels van het Hollandse gravenhuis (1231-1256)	 75
2.1 Inleiding	75
2.2 Stichtse begunstigers	76
<i>Een bescheiden schenkingsgolf door Stichtse ministerialen</i>	76
<i>Stichtse ridders op kruistocht naar Aken</i>	80
<i>Steun van bisschop Otto III van Holland</i>	83
<i>Steun van bisschop Hendrik van Vianden</i>	86

2.3	Onder de vleugels van het Hollandse gravenhuis	88
	<i>Bidden: De patronaatsrechten van Valkenburg en Maasland</i>	88
	<i>Vechten: 32 morgen in Delft</i>	93
	<i>Overige begunstigers in Holland en Zeeland</i>	97
	<i>De Utrechtse kring van de Duitse Orde in de Partes Inferiores</i>	103
II	EXPANSIE: 1257-1365	109
3	Goederenvererving in 1257-1365	111
3.1	Inleiding	111
3.2	Het goederenbezit van het Duitse Huis te Utrecht in 1365	114
	<i>Het oudste pachtboek</i>	114
	<i>Het landbezit van het Duitse Huis in 1365</i>	115
	<i>Erfpacht en eigendom</i>	117
	<i>Tienden</i>	120
	<i>Tijnzen</i>	121
	<i>Renten uit huizen en hofsteden</i>	123
	<i>Patronaatsrechten</i>	124
	<i>Overige bezittingen</i>	127
3.3	Ontwikkeling van het goederenbezit tot 1365	129
	<i>Landvererving tot 1365</i>	129
	<i>Vette jaren rond 1267 en expansie tot 1278</i>	131
	<i>Gestage groei tot 1300</i>	137
	<i>Het decennium van de kentering</i>	142
	<i>Magere jaren na 1310 en de bouw van het nieuwe Duitse Huis</i>	146
4	Goederenvererving in relatie tot kruistochten	150
4.1	Inleiding	150
4.2	Schenkingen in subsidium Terre Sancte	151
	<i>Met het kruis getekende broeders in de jaren 1260</i>	151
	<i>Mislukte kruistochtplannen</i>	161
	<i>De laatste kruistochten naar het Heilige Land</i>	163
4.3	Pruisenreizen	168
	<i>Het Duitse Huis te Utrecht en Pruisenreizigers voor 1291</i>	168
	<i>Het Duitse Huis te Utrecht en Pruisenreizigers na 1291</i>	172
5	Politiek en patronage	175
5.1	Inleiding	175
5.2	Het Duitse Huis en het huis Holland	177
	<i>Vrijgevigheid in de vetestrijd</i>	177
	<i>Do ut des</i>	180
5.3	Een veranderlijk speelveld	183

	<i>Verdeel en heers</i>	183
	<i>Kop van Jut</i>	186
	<i>Transitie</i>	190
5.4	De wording van de balije Utrecht	196
	<i>Het ordeverband der Partes Inferiores</i>	196
	<i>Interne vorming van de balije Utrecht tot omstreeks 1300</i>	202
	<i>Plannen voor een Hollands-Zeeuwse kring ordenederzettingen</i>	205
	<i>De verhuizing van de commanderij Ophemert naar Tiel in 1328</i>	209
	<i>De reorganisatie van de commanderij te Maasland</i>	212
	<i>Friese vrijheid</i>	213
III	CRISES EN HERVORMING: 1366-1536	217
6	Het goederenbezit in 1366-1536	219
6.1	Inleiding	219
6.2	De goedereninventarisatie van 1531-1536	221
6.3	Reconstructie van het goederenbezit rond 1530	227
	<i>Landbezit in Utrecht</i>	228
	<i>Landbezit in Holland, Zeeland en Gelre</i>	234
	<i>Overig goederenbezit</i>	238
6.4	Ontwikkeling van het goederenbezit tussen 1365 en 1536	240
7	Hernieuwde groei (1366-1419)	247
7.1	Inleiding	247
7.2	Geestelijke bloei en materiële groei	248
	<i>De vroege verspreiding van het monastiek observantisme in de balije Utrecht</i>	248
	<i>Aanvoerders van de observantiecampaagne in de landcommanderij, 1382-1396</i>	254
	<i>De bestuurlijke accenten van Johan van de Zande</i>	261
7.3	Koopgolf en pestepidemie	270
7.4	Pruisenreizen	274
8	Stagnatie, crises en herstel (1420-1536)	281
8.1	Inleiding	281
8.2	Stagnatie	283
	<i>Einde aan de groei</i>	283
	<i>De laatste observanten</i>	285
	<i>Van frictie naar schisma</i>	289
8.3	Perfecte storm	294
	<i>Schisma in het Sticht, schisma in de balije</i>	294
	<i>Geen plaats voor uit Pruisen teruggekeerde broeders</i>	296
	<i>Agrarische crisis</i>	302
8.4	Van hervorming naar groei	306

<i>Restauratie en hervorming door Johan van Drongelen</i>	306
<i>Goederen voor de landcommandeur</i>	312
Slotbeschouwing	318
<i>Dynamiek van de goederenverwerving</i>	318
<i>Verklaringen voor de goederenverwerving</i>	322
Summary	328
Bronnen en literatuur	339
Gebruikte afkortingen	339
Geraadpleegde archieven	339
Bronnenuitgaven, regesten en inventarissen	341
Literatuur	343
Websites	357
Index van persoons- en plaatsnamen	358
Curriculum vitae	374

VOORWOORD

Ik ben gefascineerd door landkaarten en middeleeuwse handschriften. Ze zijn als vreemde landen waar je naartoe kunt reizen om de wereld een stukje beter te begrijpen. De afgelopen jaren heb ik langs talloze kaarten en manuscripten mogen struinen, om structuren op het spoor te komen en orde aan te brengen in de bronnenrijkdom aangaande het goederenbezit van het Duitse Huis te Utrecht.

Deze intellectuele vreugde heb ik in de eerste plaats te danken aan de financier van dit onderzoek, de Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht. Ik werd in staat gesteld mijn werk in volledige academische vrijheid uit te voeren. Een grote mate van vrijheid werd mij ook gegund door mijn promotores Hans Mol en Peter Hoppenbrouwers. Ik wil hen graag bedanken voor de prettige begeleiding en de enthousiasmerende gesprekken. Bijzonder genereus was de boekenverzameling die Hans mij ter beschikking stelde.

Van grote waarde was het goede contact met Leidse collega's, in het bijzonder tijdens de gesprekken over al die zaken die bij een promotie komen kijken. Memorabel zijn de koffiepauzes met kamergenoten Johan van de Worp, Frank Bethlehem en Jaap Ligthart, leden van de vakgroep middeleeuwse geschiedenis en iedereen die hier verder bij aansloot. Voor het solistische werk van een promovendus is het een groot geluk zulke fijne collega's te hebben. Marlisa den Hartog en Thijs Porck wil ik specifiek bedanken voor de gezamenlijke oprichting van het *Leiden Medievalists Blog*. Ik kijk hier met veel plezier op terug.

Op vele maandagen werd ik gastvrij in het archief van het Duitse Huis ontvangen door archivaris Annesietske Stapel. Ik kan me de gesprekken over de dertiende-eeuwse ridders die telkens in de stukken opduiken nog goed herinneren. Ze was ook betrokken bij een studiegroepje dat af en toe de bevindingen van mijn onderzoek bediscussieerde. Hier maakten verder Esther Brouwer en Ad van Ooststroom deel van uit. Aan Ad ben ik in het bijzonder veel dank verschuldigd. Hij volgde mijn onderzoek kritisch en was telkens bereid me te helpen met zijn GIS. Mijn dank hiervoor spreekt uit dit proefschrift.

Renger de Bruin wil ik hartelijk danken voor de keren dat hij mij in het Duitse Huis ontving. Hij wist mij in het bijzonder te enthousiasmeren met zijn kennis over het Duitse Huis in de Napoleontische tijd. Bram van den Hoven van Genderen en Kaj van Vliet waren bereid hoofdstukken te becommentariëren. Veel dank hiervoor!

Aan NWO wil ik dank uitspreken voor het bieden van een tijdelijke aanstelling aldaar. Door deze onderbreking van mijn project kon ik afstand nemen van mijn onderzoek, om vervolgens gedisciplineerd het boek te voltooien en terug te keren naar deze boeiende en prettige werkomgeving.

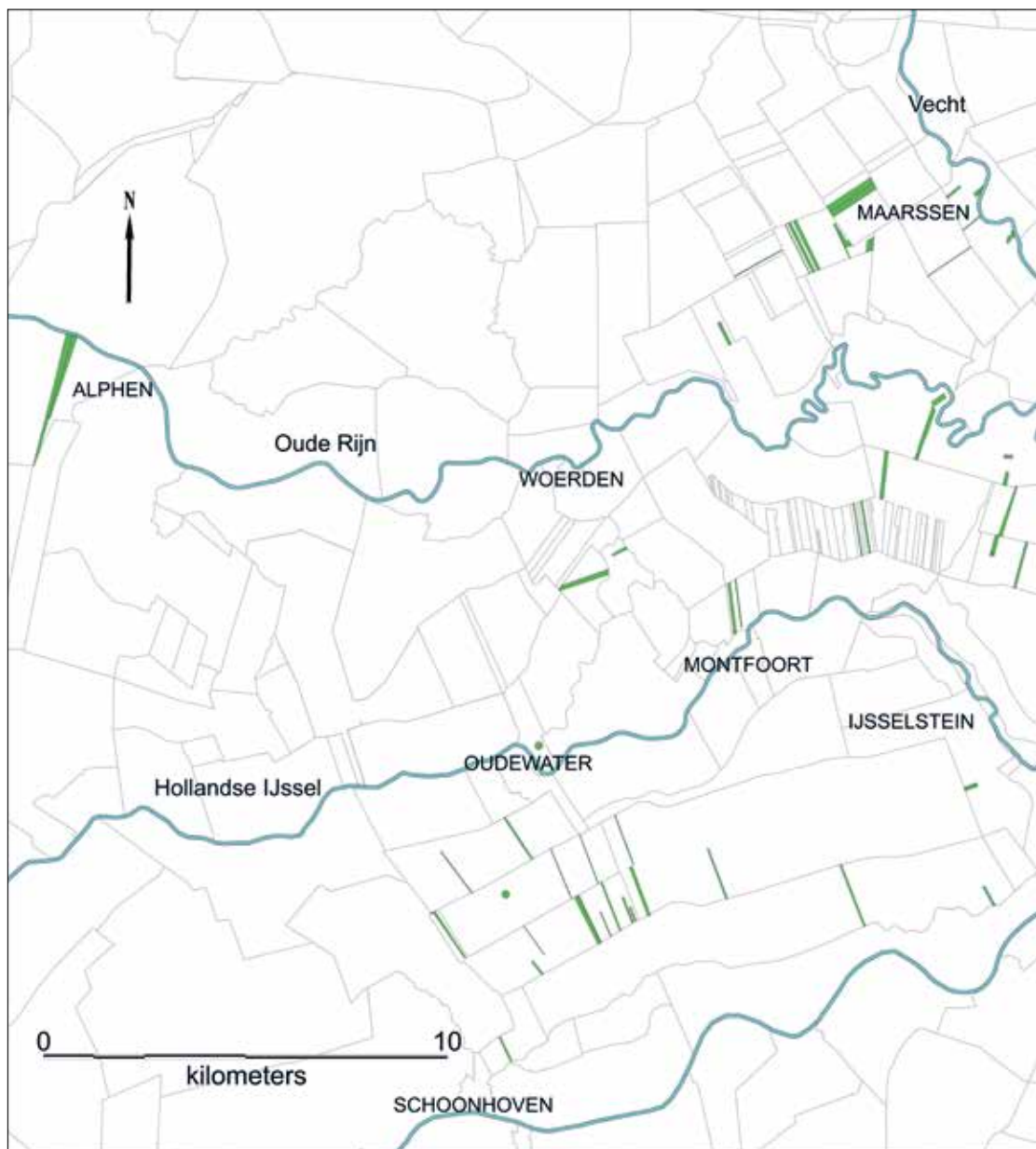
Familie en vrienden ben ik dankbaar voor het geduld waarmee zij ogenschijnlijk niet ongerust bleven vragen hoe het met mijn onderzoek ging. De start van mijn promotieonderzoek vond bijna gelijktijdig plaats met mijn huwelijk met Mareike. Sindsdien zijn we verschillende keren verhuisd, hebben we altijd meer dan genoeg mooi werk te doen gehad en zijn we gezegend met twee prachtige kinderen. Lieve Mareike, jij bent mijn rots in de branding. Zonder jou had dit onderzoek geen kans van slagen gehad. Dankjewel dat ik deze reis samen met jou mag maken.

KAART 0.1 COMMANDERIJEN VAN DE DUITSE ORDE IN DE NEDERLANDEN OMSTREKS 1500

Overgenomen uit: R.J. Stapel, *Medieval authorship and cultural exchange in the late fifteenth century: The Utrecht chronicle of the Teutonic Order* (Abingdon en New York 2021) xx.

KAART 0.2 HET LANDBEZIT VAN HET DUITSE HUIS TE UTRECHT IN HET NEDERSTICHT OMSTREEKS 1500

Gemaakt in een Geografisch Informatiesysteem (GIS) in samenwerking met de heer Ad van Ooststroom.

